

ESKİŞEHİR AĞIZLARINDAN TÜRKİYE TÜRKÇESİNİN SÖZ VARLIĞINA KATKILAR

Canan İleri*

GİRİŞ

Yabancı dillerden alıntı sözcüklerin dilimizde kol gezdiği günümüzde söz varlığı çalışmaları çok önemlidir. Söz varlığı çalışmalarını en iyi besleyen kaynaklardan biri ağız çalışmalarıdır. Ağız çalışmalarında derleme yöntemi kullanıldığı ve halk arasından derlenen metinlerdeki söz varlığı değerlendirildiği için ağız çalışmalarının sözlük ya da dizin sözlükleri sözcük derleme yöntemiyle oluşturulan sözlüklerden daha sağlıklıdır. Çünkü bir ağız çalışmasının iyi düzenlenmiş sözlüğü ya da dizin sözlüğü ağızlardaki sözcüklerin temel ve yan anlamlarını, onunla oluşmuş deyim ve atasözlerini de içerir. Metinlere gönderme yaptığı için sözcüğün her anlamına bir örnek cümle bulma kolaylığı da vardır.

Bu çalışmada incelenecek söz varlığı yalnızca Canan İleri'nin *Eskişehir İli Mihaliççik İlçesi ve Yöresi Ağızları* adlı eserindeki söz varlığı ile sınırlıdır. Çalışmanın sayfa sayısını artırmamak için yazarın yine Eskişehir ili, ilçeleri ve köylerinden derlenerek yayınlanan *Eskişehir Türkmen Ağızları Söz Varlığı*, *Eskişehir Alpu İlçesi Merkez Ağızları* adlı eserlerindeki söz varlığı da incelenmiş ancak bu çalışmaya konmamıştır.

Eskişehir İli Mihaliççik İlçesi ve Yöresi Ağızları'nın dizini taranarak ayıklanan her sözcük; Türk Dil Kurumu'nun internetteki *Büyük Türkçe Sözlük*, *Güncel Türkçe Sözlük*, *Tarama Sözlüğü*, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü* ve *Ziraat Terimleri Sözlüğü*

* Doç. Dr. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi

taranarak aranan sözcüğün bu sözlüklerde olmadığı ya da onlarla aynı anlamda olmadığı belirlenmiştir. Sözlüklerde bulunamayan sözcüklerin karşısın (-) işareti konmuştur.

Ayrıca deyimler için de Türk Dil Kurumunun internetteki Atasözleri ve Deyimler Sözlük'ünden tarama yapılmıştır.

İncelemeye alınan her sözcük madde başı yapılmış, yanına sözcüğün anlamı verilmiştir. Alt başlıklar, varsa ondan türetilen sözcükler verilmiştir. Deyimler için ayrı başlık açılmış hem sözcükler hem de deyimler alfabe sırasına dizilmiştir. Her sözcük ya da deyim için *Eskişehir İli Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağızları*'nın "Metinler" bölümünden örnek cümleler aktarılmış, böylece söz varlığının söz dizimi içinde kullanımı örneklenmiştir.

Kısaltmalar

Ta. S: Tarama Sözlüğü

TTAS: Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü

Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağızları'ndan Türkiye Türkçesi Söz Varlığına
Sözcük Katkıları

A

abaza (?): abaza, bir pirinç türü (Bu anlamıyla yok.)

□ "Onnar abaza eker. Biz ğara_ğılçık deriz. Ğara_ğılçık bizim çeltiimiz." 43.167

ağ erik: ak erik, bir erik türü (-)

□ "Geçi_rik, amesgen_erik, ağ_erik... Ağ_erik; u, beyaz_olur. İri_iri olur_o. Bu biraz ufağ_olur." 35.48

aızlık: ağızlık, çömleğin ağız tarafındaki kuşak (Bu anlamıyla yok.)

□ "Acık_ğurudu mu üsdüne aızlık yatıracân" 46.64

allı pullu: allı, pullu, gelin için hazırlanmış yüz örtüsü (-)

□ "Allı_pullu örtellerdi yüzüne." 48.198

al yeşil: gelinlerin yüzüne örtülen biri kırmızı, biri yeşil krep örtüler (-)

□ "Alım yeşilim_aldıñ mı?" 20.7

□ "Bubañ bazara vâ^rdı mı? Al yeşil aldı mı?" 39.319

□ "Ġirmızı yazma örterdik. Bordan da yeşil yazmaynan bālardık; al yeşil_olur_udu" 47.185

amesgen erii/amesgen erik: mor renkli eriğe Gürleyik köyünde "amesgen eriği" denilmektedir. (TTAS)

□ "Bu erik. Bu da amesgen_erii deriz de... Ğara. Ğarı ğarı morarî böle. Mor_erik, amesgen_erii deriz." 35.46

añnac/anaç: karşı (TTAS, Ta. S) ("kader" anlamıyla yok.)

1. kader, gelecekte karşına çıkacak olay (-)

□ "Soñunda ğatiyen gülcek dime. Öñünde bi adam gülmedi mi, soñunda da gülmez. Bubam/ölmüş. Dedem, aşşā dedem... Aşşā gide, yoğarı gide... Ğocalıñızda da oraya eve gidē, o eve gidē işde... tamam... Aynı annaç, gülecek dime." 40.172

Arab Üzengi (k.a.): Arap Üzengi, bir masal kahramanı (TTAS'de "kahramanın cengâverliğini

anlatan söz” diye geçer.)

□ “Arab Üzengi dedii o da ğız_ımış” 10.32

artıkın: artık, (zaman olarak) bundan sonra

□ “İndi artıkın ğaqtı ğâli.” 7.741 (-)

aşır (< Ar. ‘ aşiret): aşiret (“aşiret” anlamıyla yok)

□ “Uraya bi aşır otmuş” “Uraya bi aşır otmuş” 40.60

atmak: atmak 1. armağan olarak vermek (“armağan vermek”, “bahşış vermek” anlamlarıyla yok)

□ “Sen de parasını atıyоруñ. (söz mendili alınca) 39.283

2. bahşış vermek

□ “Ölan_evinin üsdünü, ğız_evi atâ.” 39.298

avarlık: avarlık, sebze bahçesi

□ “Aħa bu köy sularınna, bu suynan, işde bulları höllip ħarım yapıyoz. ħarım, işde böl(e) bi avarlık çeviriyoruz. Bahçe yapıyoruz. ħaħ bahçe. Aħa yicek, bi yaz yicemiz zepzeyi yapıyoruz.” 48.57

avlâ: avla, ay ağılı, hale (TTAS) Metinde güneş için de kullanılmış

□ “Güneşte bir avlâ olur ya? Çevre oluyō. Güneş çivt_açar.” 7.398

avlâlanmak: avlalanmak, ayın ya da güneşin halelenmesi (Bu anlamıyla yok.)

□ “Güneş avlâlanığalı böğünden mesefâ” 7.395

□ “Ay_avlâlanırsa aılını böyeld, güneş_avlâlanırsa ambarını böyeld, deriz.” 7.421

avlâlî: hareli, ayın ya da güneşin hareli olması (Bu anlamıyla yok.)

□ “Bi de âşamneyn ayı bakıyos, ayın_etravı da avlâlî oluyo.” 7.419

ayaklık: su arkının savağı, su ayağı, su yolu (-)

□ “Gever, ayaklık. (Su) Aħsın diye böle. Biraz aşâ taravından /açarız” 43.13

B

baş salması: gütmesi için çobana sayılarak verilen hayvan (-)

□ “Kimisini gütmeye gideriz, kimisini dağı salarız, baş salmasına. Saarız.” 48.49

birerlik : birerlik, çömlek takımında en büyük olanı (-)

□ “Birerlik dirler böyüüne.” 45.201 (-)

burğu âcı: dokuma tezgahının bir parçası (-)

□ “Oğlân, varan_gelen, kirkit, burğu âcı, kücü âc...” 7.326

buruş: meyve kurusu

□ “Eriklerimizden buruş yaparız. Buruş. Ğışlık hoşaflık” 35.33

□ “Unnâdan ğompostoluk buruş yaparız” 35.36

C

cendirik: cendirik, üzerine ekmeklik hamurların döküldüğü bez yaygı (-)

□ “Cendirik. ħamır dökdüümüz cendirikle vâF yâ?” 50.9

cin: Çömlek takımı dört tencereden oluşur, çömlek takımının en küçüğü (-)

□ “onun_altı da cin.” 45.202

çoğuldamak: zıplamak (-)

□ “Pire. pire. Çünkü pire çoğulduyuveri ya?” 14.29

curu: curu, sıvı (“sulu, cıvık” anlamları var “sıvı” anlamı yok.)

- “O da bekmez hâline gelir göyulunca. Curu_ukan belli olmaz. Ğaynarğan belli olur.” 35.13

curu yā: sıvı yağ (-)

- “Bağdıķ, (hayvanın) para ırātı yok. Ğızıştırsın, souķlamıř diye. Bekmez içiririz, curu yā içiririz. İşde Ğasdalandı zaman. Ğızını açıp aķıtıyoruz.” 39.141

Ç

çalmak: çalmak 1. topraĝa kılıç denilen araçla biçim vermek (Bu anlamlarıyla yok.)

- “(çömleĝi) çal da işe et” 46.60
□ “daĝa tātanıñ_üstündekinnen çalır” 46.58

2. örtmek (-)

- “Ğızlā örüyori, ben çalır¹rıyon. Hē (çalmak) örtmek oluyo. Hē, baş örtüsü hē.” 48.71

çarpmak: karşılaşmak, rastlamak (Bu anlamıyla yok.)

- “Biz, Seyrürüyā diriz; şurada, baracın yanında, urda çarpdıķ.” 40.110

çekmek: çekmek (Bu anlamlarıyla yok.)

1. ip eğirmek

- “Hē... unnarı anamgil yapıyō. Biz_ıp çekmesini bilmēyoz, bunlāñ ĝara mırı çekiliyo da bunnar çekilmēyo. Anamgil çekiyo.” 7.365

2. gerili ip ya da tele dokunarak ses çıkarmak (-)

- “Sazı diñĝadaķ çekermiş” 9.113

çevirge: çevirge, evirgeç, saç üzerindeki ekmek, bazlama gibi pişirilen yiyecekleri çevirmeye yarayan uzun saplı, yassı bir tahta araç (-)

- “Yaslaĝaçda yazarız. Çevirgeynen de çeviriz” 50.9

çi_ip: işlenmemiş, hiç kullanılmamış, bükülmemiş iplik (-)

- “He bomacaya gök_ıp çi_ıp balıyōĝā^fmıştı (çocuĝun boynuna). Bōsun, gitsin diye.” 7.497

çim sarı: çimsarı, yeşilimsi sarı

ç. 20.57

çörpü: çörpü, buĝday, pirinç gibi bitkilerin sap ya da yaprak kırıntılarının oluřturduĝu yıĝın (-)

- “Biçincesi suda böle bulamaç hâfine geliyoru, yüzüne geliyoru çörpüsü. Aķıyori, bütün suyнан aķıdıyoz kötaya o çörpüyü. De, temizleniyori böle.” 43.122

D

dalalmak: dalalmak, parlamak (-)

- “Çamda ĝar/emme, hiř dökülmedi. Çamlar řöle dalalıp durū, üsdü kepenek gibi.” 40.118

danmak/ dañmak: umursamak, umursamak, aldıriş etmek (-)

- “Kendimiz yimeyiz biz. Almāyori içimiz, ne bilen? Almāyori içimiz. Bu çocuķ heli, hiş dañmaz. Böle yaparız, emek çekeriz, hiş dañmaz.” 35.21

- “Tamam, bi du baķalım, hiş danmañ ĝāli.” 45.287

dene tutmak: büyükbaş ya da küçükbaş hayvanlarda görülen tane tutma hastalıĝı (-)

- “Bu hayvanı dene duttu mu Sağar’a götürüyors. Sağarya var şurda mesefâ; Sağarya’yı bi yağadan bi yağaya böldürdük mü, unnâ^F geçirebiliyöduğ dene dutunca.” 7.514
- dîñgadak: dıngadak, birdenbire dıng diye sazın teline dokunarak (-)
- “Sazı dîñgadak çekermiş.” 9.113
- dip: zaman olarak başlangıç (-)
- “Dibinden söyleyen tâ...” 40.108 (-)
- diş göllesi: diş göllesi, bebeklerin ilk çıkan dişi için komşulara dağıtılmak üzere haşlanmış mısır, buğday karışımı (-)
- “Tabağ tabağ dādıllâ diş göllesi diye.” 43.45
- dôĥâk: dollak, çıplak (-)
- “Yedi, segiz böle (kucağındaki bebek gibi) yaşında çocuklar da bacâ dôĥâk gezemişti, biciması^Z” 7.629
- “Çıplak yâni, dôĥâk.” 7.633
- dolunmak: dolunmak, duygulanmak, dolukmak (-)
- “Taştım doluna doluna” 20.11
- doñur: donur, damla, domur (-)
- “şöle atdım ben ğıyıya - ğarın üsdüne serpermiş, doñur doñur ğan” 40.128
- dömbekçi: dümbelekçi, dümbükçü, dümbelek çalarak para kazanan kişi (-)
- d. (akk.) “Bi davulcu, d. getireym” 4.28
- dönçü: dönçü, yuvarlak inci boncuk (-)
- “Diziliñ cin dönçülēm, diziliñ cin döncülēm diyiveri, memnekette boncuğ ğalmas. Hemen kendi dizilir, ğoşulur inci boncuğlâ.” 4.225
- dutmak/tutmak: tutmak; mayalanmak
- “(peyniri) Duttuğdan soña basdırız.” 37.38
- duvağ(ğ/-): duvağ, gelin için gerdek gecesi sabahı düzenlenen bir tören (-)
- “Duvağ günü oluyo onnâ ğâli.” 7.757
- “Duvağ da yapan yapar, yapmıyan yapmıyor.” 37.33
- “duvağ, dâ yaparız. Ondan soña, hediyeden soña da duvânı yaparız. Duvağda ğâri oturulur. O sandalyesinde oturu, oynar.” 45.113
- duvar ev: başka bölmeleri olmayan tek odalık ev (-)
- “Canım_şde, çandı_ev, duvar_ev. Mutlâ yoğ, banyolu_u yoğ. İşde öle öle tek_oda, iki oda... Açları böle çatallar_ıdı içinden, dışından.” 7.280
- düşmek: düşmek, ana rahminde hayat bulmak (Bu anlamıyla yok.)
- “ana ĥûlğuna düşünce başlıyôĥte” 39.186
- “Ana ĥûlğuna düşmüden her şey yapıyôĥte.” 39.196

E

- el yemeği: dolma, sarma, mantı gibi yapması vakit alan yemekler (-)
- “Yemek? El yemē olur_^Usa -vâti olan- el yemē yapar. El yemē yapmassa yemek, mesefâ piñâf döker. ... El yemē? Et. dolma, sarma” 41.33
- emilyeşil: emilyeşil, gökkuşağı (-)
- “Emilyeşil, ĥavada emilyeşil... yaarken doar; o, başka gökkuşâ, gökkuşâ

şeklinde, biz ona emilyeşil diyos. He, gökkuşana emilyeşil diyos.” 7.413
eñ: genişlik, ferahlık, kolaylık (Bu anlamıyla yok.)

□ “Eñnen deil, ğara zor_unan.” 39.145

et bayramı: kurban bayramı (-)

□ “Et bayramı olmuyoru.” 39.369

ève/ebe/ebi (< Jap. Uba, ET apa): ebe, yaşlı kadın (“eve” sesletimiyle yok)

□ “Bizim e., dedelerimiz Elmenek köyünden.” 39.1,

□ “bilmeyen ki! Evelēmiz, dedelēmiz öle demiş” 47.14

evelinci: evvelki, önceki (-)

□ “Evelinci vā ya? Şalvar giyerdik, üç dilikli enterilē^r vā ya?” 45.33

Ğ

ğabıdon: kaba don, kaba giysi, şalvar (-)

□ “Ğabıdon diriz. Ğabıdon diriz he...” 7.600

ğadem: kadem, kardeş (Bu anlamıyla yok.)

□ “Onnar ğadem_inen ğoñuşur, biliyoñ nu sen? Āyy ğadem_inen ğoñuşur!

“Ğardeşim” demek. Ğadı ğadem diye diye...” 2.63

ğahbedölünüñdörtinnisi: kapedölünündörtinlisi, örgüde dört ilikle yapılan bir örnek adı (-)

□ “Bi de, ğahbedölünüñdörtinnisi diyollā, onu duydum ğaynınamdan. Yāni dört dinne oluyōmuş onun_örnē.” 7.475

ğarağılçık: karakılçık, kılçıkları koyu renk olan pirinç (-)

□ “Onnar abaza eker. Biz ğarağılçık deriz. Ğarağılçık bizim çeltiimiz. Bizimki çok lezzetli olur.” 43.155

ğarincımak: işlerin kötüye gitmesi (-)

□ “benim_işim biraz ğarınca, belki beni vurabililler” 7.185

ğarınnamak: karınlamak, çömlek dibinin yanlarını kenarlamak (-)

□ “Ğarınna da ğo ğı. Amān... bi iğazım_olur lē! Allāh_Allā. Ele gelmiş şeyi ne bozāñ? Ğarınnayıvır. ... Ge ğarınna. Ben cıvı ğarınnayaman, ge. Acık biraz ğatılmayınca zor ğarınnanır.” 46.53

ğat: takım, yazıda kilim takımı

□ “Dāima ğat doqullādi bunnar.” 33.169

ğayseri: Çömlek takımı dört tencereden oluşur. Kayseri ya da ğıdı bu takımın en büyük çömleğinden sonra geleni (-)

□ “Bi bunuñ böyüü ğayseri deriz. Ğayseri tipi. Bu, ğıdı. Uvağ ğıdı bu. Bu, uvağ ğıdı. Bi de bunuñ böyüü olur.” 46.33

ğıdı: Çömlek takımı dört tencereden oluşur, çömlek takımında orta boylardan biri. Kayseri ya da ğıdı bu takımın en büyük çömleğinden sonra gelen çömleği (-)

□ “Onun/içiniñ ğıdı vā, birerlik ğıdı; ufağ, içine girē.” 45.201

ğılıç, ğılıç, ğılınç: kılıç, çömlek yapımında tabanın, kıyıların ve ağız kısmının biçimlendirilmesinde kullanılan araçlarından biri (-)

□ “Şekil verir. Elinde bi tahta, ğılıç denir, böle tahtası olur_elinde. O tahtı_man istedii şekli verir.” 45.220 “bi tāta ğılıç_man sündüre sündüre ğaldıracāz onu

yuğarıya.” 45.232

ğırmak: kırmak, hayvanı kesmek (-)

- “Bu dört yüz davar bi top dursun gelsin mi, baqam ğırmaynan baş_edeabiliñ mi? Yirmi davarın topunu ğırmaz_ıdık biz. 7.82

ğıvannanmak: kıvanlanmak, sevinmek (-)

- “Ġocası gelmiş aşamneyin. Ġız ğıvannanmış, bilmen n’_âbmış.” 15.78

ğıvrık: kıvrık, çömleğin kulbu (-)

- “Üsdüne, aazıñ_üsdüne ğıvrık yapıyoz. Ġıvrık ħani dutulacağ ğıvrıklar yapıyöz. O ğup” 45.232
- “Acık ğurudu mu üsdüne aızlık yatrıracañ, başğa ğıvrık yatrıracañ, şöle dutmaya. Tabē ğıvrık yatrıracañ, tamam.” 46.64

ğobucuğ: gobucuk, çocuk hastalıklarından suçiçeği hastalığının bu yöredeki adı (-)

- “ğobucuğ diyoruz ona da, ğızamıñ böyüü” 39.377

ğumaş: kumaş, kutnu kumaşı (-)

- “Üsdüne de sarğa diye bi şē geydirillēdi. Ġumaş dillēdi una. Ġaşeşbaşı, altıbarmak... diye ğumaşlañ adı vādi.” 47.187

G

geçim: geçim, nakış (-)

- “U ipi, u ğaneviçe geçimi ipek” 7.358

göveç/göveş: çömlek türlerinden biri, et pişirmek için yapılan kapaklı çömlek

- “Soña et bişirmeye göveci de var. ... Göveçlē ğapağlı olur” 45.211-212
- “göveç. O alçağ_olur_acık ötekiler gibi olmaz. Böle yayman_olur; o göveç. Birerlik ğıdıları gibi yüksek_olmaz_o.” 45.269

Ġ

ħarbada: ħarbada, perişan, yoksul (Bu anlamıyla yok, “bolluk” anlamıyla var)

- “Buranıñ_adamı fakir. Unı bilmeyorun ben, hē. Hiş benim_aqlım erdi ereli bu köyden ħacıya ğiden_olmadı. Bizim köyümüz ħarbada. Öle bi zengin_adamımız yok.” 48.277

ħırcıcık: ufacık (-)

- “Ġatma! Ge burıyı ğı! Ġırcıçkan gördüdin seni. Na ğadā böyümüşün?” 38.60

ħörtun: hortun, bir tür ayakkabı (-)

- “Yazın böle fāylōn. Yā fāsdik geyeriz, ğışın ħörtun, yemeni geyeriz.” 48.187

H

hepce/hepçe: hepsi, tümü

- “Bütün kövlüyü daıdırlā. Bu köyü bütün hinci, hepce teker teker daılır. Ev_ev daılır.” 45.73
- “Üş_olan, iki ğız. Hepsesi geldiler. Beş tâne. He, torunnarım... hepsesi geldiler. Gitdiler işde.” 8.55
- “Hepçe o ğız, ğı᠒ğ ğızlāñ hepsi çıkmış.” 9.9

- “Hepçe birbirlene toplanī. HEPÇE AYRI YERE SAVAR.” 9.25
- “Makedonya’da ilk zamannā bizim asgerimizi maf_etti diyor. Giden asgerimiz hepçe orda ğaldı, gömdülē diyo.” 25.197

I

ır: uzak (Bu anlamıyla yok.)

- “Götürüp satınca ırlara götürürler bunnar, (çömlekleri) ğamyonna alıllā da.” 45.203

ırğalamak: ırğalamak, deşmek (Bu anlamıyla yok.)

- “u tepeler derdimi ırğalar” 20.97

ırğatlık ğaldırmak: ırğatlık kaldırmak, ürün hasatı yapmak (-)

- “ırğatlık ğaldırız. İşde Őu tallılāda çalışırız. ırğatlık ğaldırırız yazın.” 48.51

İ

işbar: işbar, haber, haber yollamak (-)

- “İşbar_inan ğız_isderler” 1.64

K

kındaşsız: kındaşsız, mandalsız (Bu anlamıyla yok.)

- “Bu yandan yanı kındaşsız pençere dağdırağomuŐ,” 5.214

kōta: öte, kıyı (Bu anlamıyla yok.)

- “bütün suynan ağıdıyoŐ kotaya o çōrpüyü” 43.115

K

kemp: kemp, kuru, suyu olmayan

- “Üçünü kemp yerde yedi, ğurağ yerde. Beni sulu yerde yidi, çeşme başında.” 4.125

kener: kenar, köy dışı (Bu anlamıyla yok.)

- “Oğuncumuz kenerden çoğ_u du bizim dāvetelimiz.”
- “Hinci kenera gidecek.” 45.41

kesim: yaradılış (Bu anlamıyla yok.)

- “Yāni ağlına bi Şey gelmesin, o ğavğa eden öretmenin ğanıımı da biras sarı kesimdi de...” 32.78

kişir: kişir, at için sağlıklı kişnemenin taklidi (Bu anlamıyla yok.)

- “at da olmuş emme kişir kişir” 4.167

kōmeden: kōmeden, kōme olarak, (satışta) toptan (Bu anlamıyla yok.)

- “(pirinci) Kōmeden virmeyince baş_olur mu?” 45.162

kōta: öte, kıyı (-)

- “Biçincesi suda bōle bulamaç hāfine geliyoru, yüzüne geliyoru çōrpüsü. Ağıyoru, bütün suynan ağıdıyoŐ kōtaya o çōrpüyü” 43.115

küfül etmek: küfül etmek, yankılamak, yansımaya ses olabilir (Bu anlamıyla yok.)

- “Onnarın da telefonu böle açıyollâ da çok_açık küfûl_ediyoŕı eve sesi.” 5.115
küm: küme, topluluk (Bu anlamıyla yok.)
□ “Bizim işimiz_olmadına oturup duruyos küm küm soğaklâda.” 7.453

M

- mağas: makas, yol kavşağı (Bu anlamıyla yok, demiryolu kavşağı olarak var.)
□ “o zaman, dâ aĩrsa, řu mağasa ğadar salla çıkarmış, araba gelmedi_ için” 7.482
□ “İlk_önce salla, beş_alti kişi tutup ğastayı mağasa çığarana ğadar...” 7.86
□ “Uurlēyos, gidiyos da o mağasıñ yanına.” 7.656
mâza: mağara (-)
□ “Bunu, dimişler, altın mâzasına atıñ da ğurtulam. Bu n’_âpabilir bu altınnara? ...
Altın mâzasına atmışlar.” 42.36

N

- nennilemek: gelin nennilemek, kına gecesinde geline kına yaktıktan sonra gelini bir yatağa
yatırarak evliliğı kutsayıcı ilahiler söylemek, dualar etmek
□ “Ġızı nennileller. ... Esgiden yataa yayallar_ıdı ğızı yatān_ içine yatırıldardı. Biri
ölan_evinden, biri ğız_evinden ğızıñ etrafına yatıllar. Undan sōna ifâĥa ideller.”
45.6-16
□ “Ġızı yatırız yataa da... nennilediimizi diyive. Ne diye nennilēsiñiz diyor. Ğani
üsdüne vura vura böle ğıza ğına yakıldığdan soña.” 45.288

Ö

- ön: önceleri, evvelden (Bu anlamıyla yok.)
□ “Önlerden ebiyi mebiyi gitmezle^rdi. şinci ğâli günü yağınnaştı mı” 48.225

P

- para: biraz, azıcık (TTAS)
□ “O, para uyķuya dalınca ötekiler ğor da ğaçar.” 4.36
□ “para ğasta gibiyin, dedim ya? Acıķ biraz... Siz biraz dırsiñiz, biz de: Bi para, acıķ
para ğastayın, diyiv¹ririz.” 8.73
□ “E, eti ğuyarız, para da ğavriķlarız onu, eti. Para suyu çekilince, ondan sōna da
para su ğuyar, biraz su. Onnan bişer, ğapāni ğapar. 45.260

S

- sā çıkarmak: evden evlilik yoluyla ayırmak (Bu anlamıyla yok.)
□ “İki ğızımız vâ orta ğarıdan. Onnarı da sā çıkardıķ.” 33.34
salı: Salı 1. keyif (Bu anlamıyla yok.)
□ “biz bullâda salımıza ğalmadıķ”2.34
2. taraf, bölge (Bu anlamıyla yok.)
□ “Bizim burda, dâ salısında yoķ bu” 39.255
satmak: satmak 1. masal söylemek 2. anlatmak (Tarama Sözlüğü’nde “söylemek,
nakletmek, dinletmek” anlamıyla var.)

- “Öle deye benim annānem mar_ıdı. Bubası yüz_başıy_ıdı. Öle diye satıvırıydı meselleri.” 10.54
- “Kendi kömüzüñ adamı, gāçannara sömiye, saymıya durdu. Nereye gāçarsıñız diye. Gāv^Ilādan yana oldula^I çoū. Neler oldu canım, satmıynan baş_olmaz.” 4.26
- “... diye mesel (bilmece) satışı_ıdıķ. Böle diye işde. Yāv, işde mesel yāni.” 50.5
- sıkma: sıkma, elbise (-)
- “Sıkma diyoız, esgiden sıkma. He... sıkma. Şindi entāri geçıyo ya?” 7.604
- sıra: taraf (Bu anlamıyla yok.)
- “Göğ sıra gitcen, maħallenin çıkışı” 48.6
- sırımsı: sıırım gibi, dizi dizi (Bu anlamıyla yok.)
- “Sırımsı diş verdiñ cana” 24.1
- sifon: sifon, hortum (Bu anlamıyla yok.)
- “şifon daķarız, unda sularız.” 47.21
- soķaa gitmek: sokaġa gitmek, gezintiye çıkmak
- “soķaa da giderin” 1.19
- son ġaldı: son olarak, en sonunda (-)
- “Ġızı öldürü, olanı öldürü, ġarıyı da öldürür... Son ġaldıya kendini de öldürür.” 36.25
- “Ĥaymana çöllerine gittik son ġaldı” 40.4

Ş

şaplaķ: şerbet

- “Undan sōra şaplaķ ġaynadırdıķ şekerden.” 39.377-383

şıngır: şıngır, gümüş sarkaç, alınlık

- “Tepelik olu_udu. Tepelik ġorduk. Unun_üslene şıngır daķadıķ” 47.183

T

tadımsaķlı: tadı farklı, tatlı gibi, tuzlu gibi (-)

- “Āzına alınca, bi tadımsaķlı gibi” 7.71

tasaya gitmek: tasalanmak, gücenmek (Bu kullnımıyla yok, “tasa etmek” var.)

- “Tasama gitdi” 40.115

torlamak: torlamak “torlamak toplamak” deyiminde geçer, denkleştirmek (Bu anlamıyla yok.)

- “üzümü torlayıp çiġnedikten sonra” 35.7

tüñüldmek: kovmak, atmak (-)

- t. -ürün 4.282

U

uħulamak: ovalamak, ovalayarak un haline getirmek (-)

- “(tarhanayı) Ġurudunca işde, elēyoız, uħulēyoız. Bu, Ĥazır çorbalıķ hāfine geliyō.” 7.563

uħulama: ekmeġi ufalayarak kızatmak işi, ufalanan ekmeġin kızartılmasıyla yapılan bir tür tatlı harcı (-)

- “işde ekmeġden uħulamayı yapıyoñ. Ġızardıyoñ, unı” 7.673

uvağ ğıdı: Çömlek takımı dört tencereden oluşur. Bu takımın en küçük çömleğinden önce geleni, çömlek takımında Kayseri ile cin arasındaki çömlek (-)

- “Bi bunun böyüü ğayseri deriz. Ğayseri tipi. Bu, ğıdı. Uvağ ğıdı bu. Bu, uvağ ğıdı.” 46.33

Ü

ürce: ürce, küçük, ufak, minik (-)

- “Küçük. He... ğismetı besbē n’ āpam tālih. Ürce gelin. Ürce gelin_ oldu. ‘Ürce ne demek?’ Çok_ uvağ demek.” 45.167

ütecek: yakacak, odun (-)

- “Ütecek, ütecek denir oña, odununa. Ütecek he...” 45.187

üş ğuyluk: üç kuyruk, üç etek denilen elbise (-)

- “Geysisi, üş ğuyluk olu_ udu. Üş_ ğuyluk dirdik, enteri” 47.187

V

vaqıtlı : vakiti, maddi durumu iyi (Bu anlamıyla yok.)

- “Vaqıtlı bi insan_ısa Ğuran_ oğudur, mevlid_ oğudur; yemek veri, yidiri. İşde böle. Vağıtsız_ısa Ğuranını oğudur.” 41.24

varmak: yaklaşmak (Bu anlamıyla yok.)

- “Yüze varamın” (yüz yaşına yaklaşıyorum) 1.10

Y

yalabımak: yalabımak, parlamak (ad olarak “yalap” var, eylem biçimi “yalabımak” yok)

- “Bundan soña tekrar içi yalabıcağ. ... Böle içi yalabır. Şöle düzgünneşir içi.” 46.18-22

- “Böle yalabıyınca ğări” 46.25

yalabıtmak: yalabıtmak, parlattırmak (-)

- “bu cıvık, göçē. Bunu böle, hē biraz ğuruyunca. Ondan soña, yalabıdırız böle.” 46.25

yalabıtma: yalabıtmamak, parlattırmak işi (-)

- “Bu? O da ğılıç. Hē bu, yalabıtmaya. Bu, yalabıtmaya.” 46.41

yalansımağ: yalancılık etmek (-)

- “Yalana da gerek deil. Yaparın deyip de yalansımamağ ilāzım.” 39.256

yalansıra: yalansıra, yalancıktan (-)

- “(kızları gelin olanlar) Unnā yalansıra yas_ idellē yā!” 39.310

yālİK vermek: söz kesmek, söz mendili vermek, aileler arasında genç kız ile bir erkeğın evlenmesi konusunda anlaşmak

- “Felhān gün gel, yālını verelim, diyō” 7.714

yavız: kötü (Ta. S)

- “Bizim burda dimiş, ğurtlā yavızdır.” 18.40

yimişme: yemişme, davet yemeğı (-)

- “yoħut bigaş gün evefā yimişme yapıyoruz. Topluyoruz köyün_ adamını böle, yimişme yapıyoruz. Yidiriyoruz, içiriyoruz. 48.258

yindeli: yindeli, lezzetli (-)

- “Nohut da güzel yindeli yapıyoru.” 43.78
yiniyet: yiyecek şeyler, bolluk (-)
□ “yiniyet olcek; ekin_arpa çok_olcek. Bolluk_olcağ.” 7.426
yukallek: yukallek, biraz yukarıda (-)
□ “Oturicâsañız ş^Ura yukallek, otırır¹rın.” 48.10
yumulmak: toplaşmak, bir araya gelmek (-)
□ “düüne ğalkınca yâni. Goñşu yumulur, oğudur. Toplanî bi dernek yaparız.” 47.7

Z

- zini: sini tatlısı, baklavanın Eskişehir köylerindeki adı (-)
□ “datlı, zini diriz... Zini işde... Yukayı açıyoñ. Hamırı yuuruyos, ... Tatlı yapıyos. He, unı da dâvetlerde veriyos. Düünnerde, bayramnarda...” 7.664-678
□ “zini yazadık esgiden. Ceviz_olan ceviz ğuyadı ziniñiñ_içine, cevizi olmıyan ekmek ğırır ğuyâ. ... Bi pazı ğapadık ziniñiñ üsdünü, bi ekmē ekēdik. ... ğızadır_ıdık. Soñdu mu onu dilimnēdik, böle dilimnēdik dilimnēdik güccük hâfde. Undan sōra şaplağ ğaynadırdık şekerden.” 39.377-383
zunğullu: “çalgılı, gürlütlü” anlamında ses taklidi (-)
□ “Gene dav¹llu, zunğullu yapan yapıyo^F. Dav¹llu, zunğullu yapmıyan öle yapıyoru nişanı.” 39.284

Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağzları’ndan Türkiye Türkçesi Söz Varlığına Deyim Katkıları

A

- ağızdan söylemek: ağızdan, maniye, türküyü melodisiz, şiir gibi söylemek (-)
□ “Ağızdan mı söylüyor ıdı dedem” 20.47
al balkan olmak: al balkan olmak, kana bulanmak, kan gölü olmak
□ “Al balkan_oldu orası diyo.” 25.103
araya adam atmak: bir anlaşmazlığın çözümünü için hatırı sayılır birinden yardım istemek (-)
□ “Tabē araya adam_atıyôññâ.” 7.542
ayrısına ğitmek: biriyle evlenip evden ayrılmak (-)
□ “Anam da ayrısına gitdi tabi ğoc¹ya.” 5.200

B

- bacayı ğaratmak: bacayı karartmak, ocağı söndürmek, evin kapanması, kullanılmaz olması (-)
□ “Bacayı ğaratcañ diyenner de oluyō. Ğızlar çıkar, gider diyoru. Hani evde ğalan_olmaz, biz_ölürüz...” 7.647
bi yanrı etmek: bir yanrı etmek, öbür dünyaya uğurlamak (-)
□ “Onı bi yanrı etmeyince evlenmicen dimiş.” 18.45
boyun burmak: boynunu kopararak öldürmek
□ “Burun boynunu da dimiş, çalı dibine sokuveriñ, dimiş.” 5.175 (-)

boynunu bükme: boynunu kopararak öldürmek (Bu anlamıyla yok.)

□ “Bunun boynunu bükün de dimiş, bu ğadā aḫāli yanacāna dimiş, bi böbek gebersin.” 5.179 (-)

□ “Unnādan ğompostoluḫ buruṣ yaparız” 35.36

bütçesi ayık olmak: bütçesi ayık olmak, para durumu iyi olmak (-)

□ “Bütçesi ayıḫ olursa her iki tarafını da olan evi alır, eşyāsını düünün.” 43.21

Ç

çaḫmaḫ çalmak: savaşmak, muharebeye katılmak (-)

□ “On iki sene çaḫmaḫ çalmışın diyo” 25.131

Ğ

ğara don geymek: kara giysi giymek, yas elbisesi giymek. (-)

□ “Söleyin anneme, ğara don geysin.” 3.25

G

göz perdesi açılmak: soyut varlıkları görür duruma gelmek

□ “Göz perdesi açılıyor onuñ” 18.16

göre ğapı almak: buyur etmek, misafir etmek (-)

□ “göre ğapı almış ğızlā anasını” 9.18

R

renk almak: renklenmek, renk değiştirmek (-)

□ “Beyaz köpük renk aldı mı” 35.18

Y

yılanın elinden ğurbā a. gibi almak: elinden zorla almak (-)

□ “yılanın elinden ğurbā alır gibi alırız.” 10.26

SONUÇ

Bu çalışma tarafımızdan Türkiye'nin Eskişehir ili Mihallıççık ilçesi gibi çok sınırlı bir yöresinden sınırlı sayıda kişilerle hazırlıksız konuşurma yöntemiyle derlenerek oluşturulan 51 metin ile yapılmıştır (İleri, 2008-2) 51 metinden Türkiye Türkçesinin söz varlığı için 129 sözcük ve 15 deyim katkısı sağlanmıştır. Ağız çalışmalarında söz varlığı taramalarıyla bu sayıyı yükseltmek ve elde edilen söz varlığının kullanımını yaygınlaştırarak, uzun zaman olsa bile, dilimizi yabancı dillerin istilasından kurtarmak için gereklidir.

KAYNAKLAR

İLERİ Canan, (2008-1), *Eskişehir Türkmen Ağzları Söz Varlığı*, Lefkoşa:Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Yayınları.

İLERİ Canan, (2008-2), *Eskişehir İli Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağzları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İLERİ Canan, (2009), *Eskişehir İli Alpu Merkez Ağzları (Metinler-İnceleme-Dilbilgisi Ayrışımı Dizin)*, Ankara: Ürün Yayınları.

Özet

ESKİŞEHİR AĞIZLARINDAN TÜRKİYE TÜRÇESİNİN SÖZ VARLIĞINA KATKILAR

Söz varlığı çalışmalarını en iyi besleyen kaynaklardan biri ağız çalışmalarıdır. Ağız çalışmalarında derleme yöntemi kullanıldığı ve halk arasından derlenen metinlerdeki söz varlığı değerlendirildiği için ağız çalışmalarının sözlük ya da dizin sözlükleri sözcük derleme yöntemiyle oluşturulan sözlüklerden daha sağlıklıdır.

Bu çalışmada incelenecek sözvarlığı yalnızca Canan İleri tarafından Eskişehir İli Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağzları adlı eserindeki söz varlığı ile sınırlıdır. Seçilen her sözcük; Türk Dil Kurumunun İnternet'teki Büyük Türkçe Sözlük, Güncel Türkçe Sözlük, Tarama Sözlüğü, Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü ve Ziraat Terimleri Sözlüğü tarandıktan sonra çalışmaya alınmıştır. “deyimler” de söz varlığı olarak listelenmiştir. Ayrıca deyimler için de Türk Dil Kurumunun İnternet'teki Atasözleri ve Deyimler Sözlük'ünden tarama yapılmıştır. Söz varlığı, “Metinler” bölümünden örnek cümlelerle örneklenmiştir.

Sonuçta bu çalışmayla Türkiye Türkçesinin söz varlığı için 129 sözcük ve 15 deyim katkısı sağlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Türkiye Türkçesi Ağzları, söz varlığı,, deyim, katkı.

Abstract

CONTRIBUTIONS TO THE LEXICOLOGY OF THE ANATOLIAN TURKISH FROM THE DIALECTS OF ESKİŞEHİR

The studies on dialects is one of the best sources contributing to the lexicology studies. Since the eclectic method is as well as the vocabulary which is compiled from the field is used in the studies of dialects, the dictionaries or the indice of these studies are more wholesome.

The vocabulary which will be examined in this study is limited to the words compiled by Canan İleri for her work “The Dialects of The Eskişehir Town of Mihalıççık and Its Region”. Every word chosen for this study was taken after it was searched in the On-line Grand Turkish Dictionary of the Türk Dil Kurumu (Büyük Türkçe Sözlük), the Dictionary of the Dialects of the Anatolian Turkish and the Dictionary of the Agricultural Terms (Güncel Türkçe Sözlük, Tarama Sözlüğü, Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü ve Ziraat Terimleri Sözlüğü). The “idioms” are also listed as part of the vocabulary. The idioms were also searched On-line Dictionary for Proverbs and Idioms of the Türk Dil Kurumu. The vocabulary is provided with examples created by sample sentences from the “Texts” part.

As a result, with this study, 129 new words and 15 new idioms were found, as a humble contribution to the vocabulary of the Anatolian Turkish.

Keywords: Anatolian Turkish Dialects, vocabulary, idiom, contribution.